

NASTAJANJE SLOVENSKEGA ŠPORTNEGA IZRAZJA

Nastajanje in oblikovanje slovenskega športnega izrazja je vezano na spodbudnejše družbene okoliščine v drugi polovici 19. stoletja. Po padcu Bachovega absolutizma so se oblikovale narodne inštitucije in društva, med njimi tudi telovadno društvo Južni sokol (1863), ki je nastal pod vplivom češke narodnoprebudne in narodnovzgojne organizacije, Tyrševega Sokola. Češki zgled je dvojni, formalni (organizacija društva, društvena pravila, zunanji, manifestativni znaki sokolskega gibanja) in vsebinski (telesna vzgoja, pojmovana kot vzgojevalnica naroda in kot aktualna narodnoprebudna naloga posameznikov). V slovenski prostor je sokolsko gibanje prineslo preko izvirnega, Tyrševega, nov pojmovni svet in njegovo izrazje; slednje se je obdržalo do danes.

The development of Slovene sports terminology is related to more promising social conditions in the second half of the 19th c. Following the demise of Bach's absolutism, national institutions and societies were established, one of them being the Southern Falcon (1863) gymnastics society, which was conceived on the basis of the Czech national revival and educational organization, Tyrš's Falcon. The Czech model influenced the Slovene gymnastics society in two ways, i.e., in form (organization of the society, its rules, external emblems of the Falcon movement) and in content (gymnastics as a means of educating the nation and as an individual responsibility of national revival). The Falcon movement brought to the Slovene lands through Tyrš's original program a new conceptual world and its terminology, the latter remaining alive to the present.

1 Slovenci v šestdesetih letih 19. stoletja¹

Šestdeseta leta pomenijo konec Bachovega absolutizma (1852–1859), ponovno oživitev političnega življenja in za avstrijske narode pridobitev nekaj ustavnih pravic. Z oktobrsko diplomo (20. 10. 1860) je bila dana pravica »postavljati, premenjati in preklicevati /.../ s sodelovanjem postavno sklicanih deželnih zborov oziroma državnega zbora« (št. 226. državnega zakona, Pravnik slovenski, 1870, letnik I, št. 1). Poskus oživiti program Zedinjene Slovenije s peticijo »da bi se vse slovenske pokrajine postavile pod najvišjo administrativno poglavarstvo« (Gestrin-Melik 1966: 141) ni uspel. Zato je slovenski politični program v času ustavne dobe osredinil zahtevo po uveljavitvi enakopravne vloge slovenščine v javnem življenju, tj. v šolah vseh stopenj (Ostanek 1964: 405), politično in kulturno življenje pa se je dogajalo predvsem v čitalnicah.

Na Slovenskem so od leta 1861, ko je bila v Trstu ustanovljena prva slovenska *Slovanska čitalnica*,² te organizirane združbe nastajale po mestih, trgih in manjših upravnih središčih, na Primorskem in deloma Notranjskem tudi po vaseh. Do leta

¹ Članek je del disertacije *Slovensko strokovno izrazje v 19. stoletju (S poudarkom na čeških vplivih)*, Ljubljana, Filozofska fakulteta, 1999, mentorica prof. dr. Ada Vidovič Muha.

² O deležu Čeha I. Lega pri ustanovitvi prve slovenske čitalnice in njenem delovanju prim. J. Honzak Jahič (1996).

1869 je bilo na Slovenskem že 57 čitalnic s skupno 4000 člani.³ Bile so središče družabnega življenja, tam so so prirejale t. i. *bésede*, prireditve z igrami, recitacijami, petjem, koncerti, govori in predavanji, sodelovanje na njih pa je teklo v znamenju rodoljubnega zanosa in izreka *prišel, videl, zmagal*. Nekatere čitalnice so imele tudi svoje pevske zборе, pevske šole in godbo, njeni člani pa na razpolago domače in tuje časopise, ponekod celo knjižnice.

Javni govorni položaj meščanov v političnem, kulturnem in družabnem življenju je aktualiziral vprašanje slovenskega knjižnega govornega jezika, v šestdesetih letih imenovanega parlamentarni jezik.⁴

2 Južni sokol

Po češkem zgledu so v Ljubljani leta 1863 ustanovili telovadno društvo *Južni sokol*, zaradi zavlačevanja vlade je bila ustanovitev odobrena eno leto za ustanovitvijo nemškega telovadnega društva *Laibacher Turnverein*.⁵ Prvi predsednik sokolskega društva je bil Etbin Costa (1832–1875), eden izmed ljubljanskih prvakov in po smrti J. Ambroža tudi ljubljanski župan.

Prva stopnja v delovanju slovenskega *Sokola* je trajala do osemdesetih let. Njegova glavna naloga je bila prebujanje slovenske narodne zavesti, zato je bilo »društvo za vse« in je delovalo skupaj z ljubljansko čitalnico (Murnik 1904: 5).

V prvem obdobju sokolske dejavnosti gre predvsem za javno demonstracijo sokolskega gibanja: javni telovadni nastopi, prvi je bil leta 1864, polaganje temeljnega kamna praškega Narodnega gledališča (1868), sodelovanje na

³ Na Kranjskem je bilo 16 čitalnic (Ljubljana, Šentvid pri Ljubljani, Kamnik, Škofja Loka, Novo mesto, Sodražica, Metlika, Črnomelj, Planina, Postojna, Ilirska Bistrica, Vipava, Šentvid pri Vipavi, Podraga pri Vipavi, Idrija), na Goriškem 16 (Gorica, Solkan pri Gorici, Štandrež pri Gorici, Vrtojba, Volče, Rihemberk (Branik), Prvačina, Črniče, Ajdovščina, Skopi, Komen, Nabrežina, Kanal, Tolmin, Kobarid, Cerklje), na Tržaškem 8 (Trst, Sv. Ivan, Škedenj, Rocol, Rojan, Barkovlje, Kolonja, Opčine), na Štajerskem 13 (Celje, Žalec, Vransko, Vojnik, Laško, Sevnica, Slovenska Bistrica, Maribor, Ruše, Sv. Benedikt v Slov. goricah, Ptuj, Ljutomer, Ormož), V slovenski Istri 2 (Jelšane, Dekani), na Koroškem 2 (Celovec, Železna Kapla) (Gestrin-Melik 1966: 142).

⁴ V Bleiweisovih Novicah je v letih 1861 in 1862 tekla polemika, v kateri se je reševal aktualen pravorečni problem slovenskega knjižnega govornega jezika. Prevladalo je Cegnarjevo pravorečno načelo Govori, kakor pišeš (eksplicitno veljavno tudi za črko l), saj Svetčev argument, da tako pravorečno pravilo potrebuje najprej urejen pravopis, ni prodrlo. S »privzdignjenim« (Vodušek 1958/58: 194) jezikom, naj bi se javni govorni jezik, se pravi tudi parlamentarni, ločil od jezika meščanov v nejavnem govornem položaju oz. od narečja (prim. tudi Honzak Jahič 1996a: 311–318). B. Urbančič (1973: 147–171) je pojav elkanja pojmoval kot vprašanje, zadevajoče tudi besedotvorje. Povezoval ga je namreč s samostalniki s priponskim obrazilom -lo in njihovimi izpeljankami, katerih pogostnost so povečevale tudi prevzete besede iz slovanskih jezikov.

⁵ V. Zaletel (1933: 181) piše o nastanku slovenskega Sokola: »Še ne pol leta po ustanovitvi Praškega Sokola (16. 2. 1862) je razposlal Bernard Jentl 27. julija vsem uglednim Ljubljančanom poziv, s katerim se zavzema za ustanovitev telovadnega društva v Ljubljani. Temu pozivu se je odzvalo 50 Ljubljančanov in petčlanskemu pripravljalnemu odboru je bila poverjena naloga, da sestavi pravila ter skliče nato ustanovni občni zbor društva. Ta odbor je po nemškem vzorcu sestavil pravila in jih vložil 21. decembra vladi v potrditev. Čeprav so Nemci vložili pravila za ustanovitev telovadnega društva Laibacher Turnverein pozneje, jim jih je vlada takoj potrdila, /.../ Slovencem pa šele po devetih mesecih /.../; še preden so bila pravila potrjena je na Koširjevem dvoru pod vodstvom Sime Mandiča telovadilo 60 telovadcev«.

vsesokolskih zletih (že na prvem vsesokolskem zletu 1882 v Pragi), nastopanje na slovenskih taborih (npr. na velikem vižmarskem taboru, 1869), izid prve strokovne telovadne knjige Nauk o telovadbi (1. del 1867, 2. del 1869), izdajanje polmesečnika s telovadno-vojaško tematiko Južni sokol (10 števil, 1871) (Zaletel 1933: 188–193).

Slovensko sokolsko gibanje je doživljalo vzpone in padce. Zaradi nasprotovanja oblasti je bilo prepovedano (1867), leto pozneje je začelo delovati z novim imenom *Telovadno društvo Sokol* v Ljubljani ali skrajšano *Ljubljanski sokol*; bile so osnovane tudi prve sokolske podružnice (l. 1869 v Postojni, l. 1870 v Planini, Vipavi, Kranju). Na delo ljubljanskega društva je vplival odhod sposobnega in aktivnega učitelja Veselyja iz Ljubljane (1871–1872), zaradi nasprotovanja oblasti (prepoved javnih nastopov in izletov) so nova društva propadla in je ostalo samo ljubljansko. Ko je v 80. letih vladni pritisk malo popustil, kar je oživilo narodno-prerodno dejavnost, so bila ustanovljena številna sokolska društva.⁶ Takrat je bil za starosto *Ljubljanskega sokola* izvoljen Ivan Hribar (1888); kot navdušen privrženec vseslovanske vzajemnosti je slovensko sokolstvo tesneje povezal s češkim (tedaj je praški list *Sokol* postal tudi slovensko sokolsko glasilo), idejo panslavizma je javno demonstrirala zlasti udeležba slovenskih, čeških in hrvaških sokolskih društev na vsesokolskem zletu v Ljubljani (1888).

V 90. letih se je z nastopom Viktorja Murnika (1896) povezava slovenskega sokolstva s češkim še poglobila. Namesto nemških telovadnih vaj, t. i. Jahnovih in Spiessovih telovadnih sestavov,⁷ je prevzel Tyrševe (Zaletel 1933: 201–202). V. Murnik je tudi osnoval, finansiral in urejal časopis *Slovenski sokol* (1904–1914, ena številka leta 1919), katerega osnovni namen je bil povezati sokolska društva in prenesti izvirno sokolsko misel in teorijo sokolske telovadbe v slovenski prostor (Murnik 1904: 2).

V 90. letih se je slovenski Sokol, prvotno organiziran kot nadstrankarska prostovoljna organizacija, začel cepiti. Tako kot na Češkem, kjer so ustanovili svoja telovadna društva socialni demokrati (Delavska telovadna jednota, 1897) in krščanski socialisti (Orel, 1903), so začele tudi na Slovenskem politične stranke ustanavljati svoja telovadna društva: krščanska socialna stranka je ustanovila telovadno društvo *Orel* (1906–1929), vendar so prav tako kot češki Orli zadržali sokolske vaje, strokovno izrazje in sokolske kroje.

⁶ Sokolsko gibanje se je širilo z ustanavljanjem društev: Mozirje (1882), Trst (1882), Gorica (1887), Novo mesto (1887), Prvačina (1889), Zagorje (1890), Celje (1890), Postojna (1894), Kranj (1896), Idrija (1897), Solkan (1900), Šiška (1902), Ljutomer (1903), Tržič (1903) (V. Murnik, *Slovenski Sokol*, 1904, I. letnik, str. 22).

⁷ V rabi so bili trije telovadni sestavi, nemški, češki in švedski. Najpomembnejša avtorja nemškega telovadnega sestava sta bila F. L. Jahn (1778–1852), ki je skupaj z E. Eiselenom napisal temeljno delo nemškega turnerstva in hkrati delo, ki pomeni začetek društvene telovadbe *Die deutsche Turnkunst* (Berlin, 1816), in A. Spiess (1810–1858), ki je s teoretičnim telovadnim delom *Die Lehre der Turnkunst* (Basel, 1840–1846) utemeljitelj šolske telovadbe. P. H. Ling (1776–1839) je sestavljal švedskih ali Lingovih telovadnih vaj (med slovanskimi Sokoli so jih prevzeli samo Poljaki), češki telovadni sestavi (*Základové tělocviku*, Praha, 1868) so delo M. Tyrša (Zaletel 1933: 66–81, 152–162).

Delo *Sokola* je prekinila prva svetovna vojna, leto 1919 pa pomeni konec samostojnega slovenskega *Sokola*; združil se je v *Sokolski savez Srba, Hrvata i Slovenaca* (1919), kasneje preimenovan v *Sokol kraljevine Jugoslavije* (1929–1941).⁸ Slovenski Sokol kot samostojna narodna organizacija ni bil več obnovljen, po drugi sv. vojni je delo sokolskega društva do določene mere nadaljevala *Zveza za telesno vzgojo Partizan* (1952).

Naj v nadaljevanju na kratko predstavimo temeljne značilnosti češkega *Sokola*, pobudnika sokolskega gibanja na Slovenskem in s tem v veliki meri tudi pobudnika nastanka in oblikovanja slovenskega športnega izrazja.

3 Češki Sokol

Zunanja spodbuda za nastanek *Sokola* naj bi bil konkretni dogodek: M. Tyrš in prvi kasnejši člani *Sokola* so v letih 1860–1862 telovadili v praškem Malypetrovem telovadnem zavodu; ker nemški telovadci niso hoteli sodelovati v načrtovanem skupnem telovadnem društvu, ampak so ustanovili svojega – *Die deutsche Turnverein in Prag*, 1862, so češki telovadci istega leta na pobudo M. Tyrša osnovali svoje društvo *Tělocvičná jednota pražská* z imenom *Sokol* (Tyrševá 1932: 40–41). Zamišljen in organiziran je bil kot nadstrankarska prostovoljna organizacija s svojim delovnim programom in pravili. Med člani je vladalo razmerje enakosti neglede na socialni položaj, izobrazbo in spol. Enakost članov je poudarjalo tudi člansko poimenovanje *brat*, *sestra* in tikanje med člani. Osnovna sokolska organizacijska enota je bila *jednota*, katere vodstvo – starosta, njegov namestnik in člani odbora – je bilo izvoljeno na splošnih volitvah. Načelnik sokolske organizacije je bil do svoje smrti (1884) njen ustanovitelj M. Tyrš.

Temeljna sokolska naloga je bila vzgoja duha in telesa, ciljna naloga pa dvig narodne zavesti in poglobitev narodnoobrambne pripravljenosti. Narodnozavedni in narodnoobrambni cilj sokolske organizacije je odraz aktualnih družbenih okoliščin, njena idejna podlaga je bilo Tyrševo stališče, da je potrebno ohranjati in razvijati moči naroda, drugače mu grozi asimilacija. Cilj, da bo narod preživel, »je mogoče doseči z vzgojo, ki je trojna, najprej telesna, potem telesna in duševna in nazadnje telesna, duševna in moralna. Končni cilj sokolske vzgoje je absolutna samozadostnost posameznika v telesnem, duševnem in moralnem pogledu. Gre za vzgojo, ki temelji na enakosti, ljubezni, človečnosti, odkritosti, na tistih lastnostih, ki jih obsega pojem čist značaj« (Kren, Sokol, 1868, cit. po Murnik 1904: 3).

Osnovne točke narodnovzgojnega programa *Sokola* podaja M. Tyrš v besedilu *Náš úkol, směr a cíl* (1871, 1921: 93–101), v katerem naglašaja: (a) nikoli ni nekaj narejeno tako dobro, da ne bi moglo biti še boljše (94); (b) opazuj druge in se uči, toda ostani kritičen, ne prevzemaj, pač pa prilagajaj sebi (95); (c) dejanja naj bodo usmerjena k najvišjim dosežkom; (č) posameznikovo dejanje ni veliko, pač pa redno, vztrajno in temeljito; (d) načelo »skupnost pred posameznikom« (101)

⁸ Slovenski sokoli so svoj narodnozavedni in obrambni duh dokazali v najtežjem obdobju zgodovine Slovencev: izbrani predstavniki *Sokola* (J. Rus) so bili med ustanovitelji Osvobodilne fronte 27. aprila 1941.

zadeva razmerje Sokola in narodne obrambe: telesna in moralna vzgoja je tudi obrambna vzgoja.

V Tyrševem sokolskem narodnem programu je iz antičnega pojmovanja aktualizirano predvsem dvoje. Najprej stališče, da vzgoja telesa in duha ni izključno naloga posameznika, ampak dolžnost, ki presega individualno vzgojo. Športna aktivnost in telesne vaje posameznika so imele pri Grkih, kot je znano, nadosebni pomen: država bo močna in varna, če bodo močni in obrambe sposobni njeni državljani. Drugo prevzeto stališče: v razmerju država – posameznik je temeljno delo v skupno korist in domovinska ljubezen. Zato je v Tyrševem programu naglašena nujnost delovanja posameznika (*vlastenec*) za domovino (*vlast*) (Tyrš 1869, 1921: 5–8).⁹

M. Tyrš je s svojim sokolskim telovadno-narodnovzgojnim programom želel tudi vplivati na najširšo javnost. Sokol je prirejal javne nastope, družabne programe (izlete, plese) in vseslovanske sokolske zlete,¹⁰ izdajal časopisa *Sokol* (1866) in *Sokol Pražský* (1884); v času vojne s Prusijo (1866) so Sokoli organizirali tudi vojaško četo - sokolski vojaški zbor (Ottův slovník naučný, 1906: 993). V to sokolsko vojaško aktivnost spadajo tudi športne discipline, namenjene vojaškemu urjenju – mečevanje in rokoborba, in zato je tudi Tyrš sestavil mečevalsko in vojaško izrazje (M. Tyrš, *České velení*), ki ni ostalo omejeno le na sokolski krog: Fr. Čenský ga je uporabil v svojem *Vojaškem nemško-češkem slovarju*. Tudi kasneje je imelo Tyrševo vojaško izrazje določen vpliv, zlasti kot tvorbeni zgled (Havránek 1936: 112).

Temeljno sredstvo za dosego vzgojnega cilja *mens sana in corpore sano* je bila sokolska telovadba. Njena osnovna lastnost, vsestranskost, zajema poznavanje in znanje telovadne tvarine ali vadiva, ki jo član Sokola usvaja na podlagi teorije telesnih vaj. Ta podaja vadivo urejeno v tak sestav, ki omogoča, da sokolska telovadba ni enolična, dolgočasna in enostranska (Murnik 1904: 22).

⁹ Proučevalec češkega sokolstva E. Chalupný (1921) meni, da so v narodnoprerodnih programih J. Jungmanna (O jazyku českém, 1803, obj. 1806, Úvod k přednáškám o mluvnici a literatuře české, 1810), K. Havlíčka (Slovan a Čech, 1846, Poslední Čech 1847), F. Palackého (Spisy drobné, izd. 1898, ur. B. Rieger) in M. Tyrša določena skupna idejna izhodišča. Povezovalna je predvsem ideja o nujnosti stalnega učenja in izobraževanja, trdega in vztrajnega dela posameznika, zahteva po vsestransko dejavnem in ne modnem rodoljubju. Skupen je, če lahko tako rečemo, narodnoprero-rodni optimizem, misel, da posameznika in naroda ne smejo premagati deziluzije in resignacija, rešitev je v delu, izobraževanju (vseh vrst, tudi praktičnem, strokovnem, tehničnem ...), družbeni organiziranosti, družbenem in družabnem življenju ljudi. Le tako bo češki narod »lep, zdrav, moralen in bogat narod med Krkonoši in Šumavo« (Jungmann, 1810), ki bo z znanjem dosegel Evropo in bo sposoben tekmovati z drugimi evropskimi narodi (Havlíček, 1846). – Idejno povezavo s Havličkovimi stališči o razmerju med posameznikom in družbo so slovenski Sokoli naglasili s prevodom v slovenščino spisa *Načela Karla Havlíčka Borovskega, najslavnejšega češkega časnikarja* (Po knjigi J. Langer, Politické zásady K. Havlíčka Borovského, priredil z dovoljenjem založnika J. Otta v Pragi P. P., Maribor 1912. Sokolska knjižnica. Izdal in založil Mariborski Sokol).

¹⁰ Prvi vsesokolski zlet je bil leta 1882, kot gostje so se ga udeležili tudi Sokoli iz Ljubljane, Zagreba, Dunaja, Amerike, za njim se jih je do druge sv. vojne zvrstilo še devet (1889, 1895, 1901, 1904, 1907, 1912, 1920, 1926, 1932 (Zaletel 1933: 172–179)).

Za sokolsko telovadbo je moral M. Tyrš sestaviti dvoje, telovadne vaje in strokovno izrazje.

Tyrševe telovadne vaje (*Základové tělocviku*, 1868) so odsev Tyrševe izobrazbe, študija filozofije, estetike in naravoslovnih ved na praški filozofski fakulteti (doktorat 1860, habilitacija 1883),¹¹ in Tyrševih estetskih nazorov. Tyrš estet je bil helenist, svoj estetski zgled, skladnost lepote telesa in bogastva duha, je poiskal v antiki (Tyrš 1873, 1926: 83). Estetsko načelo, ki je bilo podlaga pri sestavljanju različnih vrst vaj,¹² je določalo, naj bodo vaje skladne, jasne, razgibane in uravnoteženo členjene. Tyrš je sicer v telovadni teoriji in praksi izšel iz nemške, Jahnove orodne telovadbe, vendar se njegove telovadne sestave prav zaradi Tyrševih estetskih meril razlikujejo od nemških »v razvrstitvi vadbene tvarine, izbranih vajah in izvedbi vaj« (Zaletel 1933: 159–160, Stepišnik 1974: 90–91). Estetsko načelo je bilo tudi merilo vsega, kar je bilo povezano z vajami: sokolsko telovadno orodje naj bo lahko, dobro izdelano in trdno, sokolska stavba naj bo preprosta, idealna je renesančna s primerno veliko, svetlo, zračno telovadnico, okrašena s kipi ali fotografijami grških atletov in z gesli kot *Jarost! Hrdinnost! Dvornost! Šlechtlost! Neodkládej! Nezameškej!*. Pri krojenju sokolskih krojev, narejenih po predlogah J. Mánnesa, se pri ženskih oblačilih zgleduje po češki narodni noši, moški kroji (sive hlače z rdečo srajco) so s preprostostjo poudarjali možatost; barva srajce je bila prevzeta po uniformah garibaldincev. Tudi sokolski prapor je bil narejen po predlogi J. Mánnesa (Tyršová 1932: 45–46). Kot primerno obnašanje članov Sokola se naglaša abstinenca in enokopravni položaj moških in žensk (Tyrš 1869, 1926: 7–33).

3.1 Tyrševo športno izrazje¹³

Predsokolski začetki Tyrševe tvorbe telovadnih izrazov spadajo v čas, ko je Tyrš kot vgojitelj v Jáchimovu (1860–61) za gojence sestavljal telovadne vaje in jih poimenoval. Po vrnitvi v Prago je telovadil v Malypetrovem zavodu in tudi tam dopolnjeval športno izrazje. Delo je končal do marca leta 1862 in preden je šlo v

¹¹ Tyršovo delo na umetnostnem področju je bilo dvojno, predavateljsko na univerzi in publicistično, pisanje umetnostnozgodovinskih besedil. Leta 1881 je Tyrš začel predavati na praški tehniki zgodovino umetnosti, čez dve leti je postal profesor umetnostne zgodovine na praški filozofski fakulteti (Tyršová 1932: 90, 104). Predaval in pisal je o zgodovini umetnosti in estetiki, zlasti ga je zanimala antična in francoska gotska arhitektura ter češko slikarstvo (prvi je pisal in to večkrat o Josefu Mánnesu) in češko kiparstvo (predvsem o Myslbeku). Ker je želel popularizirati svetovno, predvsem pa češko umetnost, je spremljal tekoče umetnostno ustvarjanje in pisal recenzije, kritike in poročila v časopise *Svetozor*, *Osveta*, *Lumir* in predaval v kulturnem društvu *Umělecká beseda*. Tyršovo umetnostnozgodovinsko delo je podrobno opisala njegova soproga R. Tyršová (1932) in sestavila tudi bibliografijo Tyrševih del.

¹² Sokolskih vaj je več tipov: so proste vaje, skupne vaje, vaje v vrsti (redovne vaje) ter vaje z orodji in na orodjih.

¹³ Osnovna športna dejavnost češkega Sokola je bila res telovadba, vendar pa je v sokolsko športno aktivnost spadalo tudi sabljanje, nekaj disciplin lahke atletike (tek na 100 jardov, skok v višino, skok v daljino, metanje kocke in krogle), plavanje, rokoborba, odbojka, drsanje, zato smo sokolsko češko in slovensko strokovno izrazje poimenovali športno.

tisk,¹⁴ ga je pregledala komisija, »arhivar Erben, Rank, Špatný, dr. Kvet in dr. Novotný« (Tyršová 1932: 42). Značilnosti Tyrševega izrazja so naslednje:

(1) Besedotvorne značilnosti: (a) pogostnost izglagolskih samostalniških izpeljank s priponskim obrazilom *-ø*, kjer so osnovni glagoli dvoji, brezpredponski in predponski, npr. *klep, kop, kryt, bod, sek; poklek, podřep, dobod, doskok, odkop, výtyk, výmyk, výsuk*, (b) pogostnost prislovnih strokovnih izrazov, tvorjenih z zlaganjem, npr. *jednoruč, obouruč, jednonož, pravonož, levonož*, oz. nastalih z razvrstitvijo priponskega obrazila *-mo* na besedotvorno podstavo iz nedovršnikov ali dovršnikov, npr. *vzpažmo, předpažmo, připatmo*, (c) pojav zloženih pridevnikov, npr. (*skok*) *vysokodaleký, dalekovysoký* (Havránek 1936: 112–114).

(2) Racionalnost in sistemskost Tyrševih športnih izrazov, ustvarjena na podlagi izrabe besedotvornih vrst in besedotvornih sredstev. Takšna sistemskost¹⁵ kot jo dosega Tyrš pri tvorbi telovadnih strokovnih izrazov, je med češkimi značilna samo še za Preslovo kemijsko nomenklaturo. J. S. Presl je pri tvorbi poimenovanj kemičnih spojin sistemsko uporabil priponska obrazila, npr. *-ičnatý, -natý, -itý, -ový, -ičelý, -ičný, -istý* (*mědičnatý, mědnatý...*), toda ti izrazi kemičnih spojin so se uporabljali izključno v stroki in niso prehajali v nestrokovno rabo, ostajali so tudi v mejah češkega prostora in jezika.

(3) Ohranitev in širitev sokolskega športnega izrazja. Razlog, da se je obdržalo, je v dejstvu, da se je kljub nastanku in oblikovanju v ozkem krogu, širilo skladno z razvojem in širitvijo Sokola na Češkem – vzrok tudi jezikovnosistemska besedotvorna ustreznost – in drugod. V času nastajanja je sam sokolski program obsegal prvino širitve iz češkega prostora – idejo slovanske vzajemnosti. Podpirali so jo vseslovanski sokolski zleti (*sjezdi*) (prvi v Pragi že leta 1882), še bolj pa razvoj sokolskega gibanja in ustanavljanje sokolskih društev po svetu: Ljubljana 1863, Chicago 1866, Dunaj, Gradec in Budimpešta 1867, Lvov 1867, Volinija 1870, Zagreb 1874, Moskva 1883, Leipzig, München, Pariz 1892, Budyšin 1920. Pobudniki v tujini ustanovljenih sokolskih društev so bili predvsem tam živeči Čehi, nastanek pa so motivirale tudi posredne ali neposredne vezi s Čehi (Zaletel 1933: 180).¹⁶

¹⁴ Prvič je Tyršev *Názvosloví tělocvičné* izšlo leta 1862, drugič (novo in popolnoma predelano) leta 1868, tretjič 1872; dosegljiva nam je bila druga izdaja.

¹⁵ Da sistemskost strokovnih izrazov v enem jeziku, nikakor ne pomeni tudi sistemskosti v drugem jeziku, dokazuje prevzemanje čeških predponskih obrazil v rusko športno terminologijo. Ruskim ustreznikom čeških strokovnih izrazov so se mehanično dodajale češke predpone, npr. češko *vzpažit, upažit, zapažit, předpažit*, so nadomestili ruski ustrezniki *vzručit, uručit, zaručit, předručit*, češko *předkmih, zákmi* - rusko *predmah, zamah*. Posebna komisija je l. 1938 pregledala rusko športno terminologijo in upoštevala razlike ruskega in češkega predponskega sistema, npr. *ruki v verh, v storonu, nazad, vperéd, mah vperéd, mah nazad*. Ruskemu jezikovnemu sistemu ustrezna poimenovanja so prešla tudi v splošno rabo (Horecký 1956: 82).

¹⁶ V zvezi z nastankom slovenskega Sokola D. Stepišnik piše, da sicer na podlagi dokumentacije ni mogoče »dokazati kakršnih koli predhodnih neposrednih stikov ljubljanskega društva s praškim« (1974: 19), vendar pa že pozdravna brzojavka v Prago s prvega občnega zbora, izbira imena društva, odločitev za enak sokolski kroj in podobno zastavo, kažejo povezavo med obema Sokoloma. – Glede nastanka slovenskega Sokola prim. tudi op. 5.

Sokolski narodnoprerodni in narodnoobrambni duh ter športno delovanje je v tridesetih letih 20. stoletja, se pravi v času pred drugo svetovno vojno, aktualiziral izdaje sokolskih besedil. Tako so izšli Tyrševi članki, zbrani v delih *Cvičení pořadová* (1931) in *Veřejná cvičení* (1934), prav tako dela, ki so opisovala in ocenjevala sokolsko športno delovanje, sokolsko idejo in vlogo M. Tyrša v njej, npr. publikacije E. Chalupnega in izid Tyrševega življenjepisa.¹⁷ Po drugi svetovni vojni je po 11. vsesokolskem zletu (1948) češki *Sokol* prenehal delovati, v novih družbenih okoliščinah po žametni revoluciji pa je bilo sokolsko gibanje obujeno in leta 1994 je spet potekal vsesokolski zlet. Češke sokolske organizacije so v juliju leta 2000 nastopile na 13. vsesokolskem zletu. V sokolski enoti (Sokolská jednota) Košíře so povedali, da telovadni sestavi izhajajo iz sokolskih, kar zajema tudi uporabo sokolskega športnega izrazja.

4 Nastajanje slovenskega športnega izrazja

Ob ustanovitvi slovenskega Sokola (1863) je organizacijske probleme (ustrezni vaditelji, prostor, izdelava in nabava telovadnega orodja, nabor članstva) spremljala še velika dodatna težava – neobstajanje slovenskega športnega izrazja. Prva pravilnika društva, napisana po ustanovnem zboru, *Gimnastiški red* in *O društvenih izhodih* (obj. v: Stepišnik 1977: 19–21), vsebujeta nekaj športnih izrazov, ki so osnovna poimenovanja športnega pojmovnega sveta. Na začetno neustaljenost izrazja kaže konkuriranje poimenovanj *gimnastika* (< gršk. gymnos 'nag') 'umetnost telesnih vaj, Turnkunst' in *telovadba*, kalk po češ. *tělocvik*.¹⁸ Prvo je besedotvorna podstava tvorjenk *gimnastik-ova-ti*, *gimnastik-ova-nje*, *gimnastik-(a)lišče* (s sopomenko *sokol-išče*) 'zunanje telovadišče', v strokovnih besednih zvezah vrstnega pridevnika *gimnasti-ški/-ška* ob jedrnih samostalnikih *odbor*, *red*, *lopa*. Drugo je besedotvorna podstava izpeljanih vrstnih pridevnikov *tel-o-vad-ni*, *telovad-ski* (vezan na samostalnik *tel-o-vad-ec*), rabljenih v kalkiranih besednih zvezah *telovadna lopa* 'Turnhalle' (s sopomenko *gimnastiška lopa*), *telovadski red* (poleg tudi *gimnastiški red*) in *telovadn-ica* s pomenom 'zaprt prostor za telovadbo'.¹⁹ Zaradi izbora drugih podstavnih samostalnikov, besedna družina s podstavo (*tel- -vad-*) še ni dovolj razvita oz. izkoriščena, namesto pričakovane izpeljanke *telovad-ni* je v rabi izsamostalniška izpeljanka *društven-í* (učitelj). Besedotvorna podstava je tudi stvarnolastnoimenski *Sokol*: izsamostalniški

¹⁷ Prim. R. Tyršová, *Miroslav Tyrš, jeho osobnost a dílo*. Podle zápisků, korespondence, rukopisné pozůstalosti a mých vzpomínek. Praha 1932.

¹⁸ V sodobnosti je raba sopomenk *gimnastika* in *telovadba* kot enobesednih strokovnih izrazov in kot jedrnih, določevanih delov strokovnih besednih zvez večinoma ustaljena, npr. šol. *telovadba* (kot učni predmet) 'telesne vaje za krepitev organizma', šport. *korektivna gimnastika* 'za popravljanje napak v držbi telesa', šport. *ritmična gimnastika* 's posebnim poudarkom na ritmu' (SSKJ, 683), šport. *orodna telovadba* 'telovadba na orodju, z orodjem' (SSKJ, 437); obojno rabo sopomenk kaže zgled *jutranja gimnastika/telovadba*.

¹⁹ V Janežičevem nemško-slovenskem slovarju (2. izd. 1867) gesla *Turnhalle* ne zamenjuje kalkirana slovenska ustreznica, pač pa izglagolska izpeljanka *telovadnica*, ki jo prav tako navaja Pleteršnik (II., 661).

svojiilni pridevnik *Sokol-ov* je v podstavi tvorjenk *Sokolov-ec*, in iz njega *Pred-sokolovec*. V besedilu *O društvenih izhodih* (1863) je v rabi še nekaj športnih izrazov, vsi so, za pojmovni svet športa pričakovano, nosilci besedotvornega pomena dejanja. Njihova struktura: (a) izglagolske samostalniške izpeljanke s priponskimi obrazili: $-\phi$, npr. *tek- ϕ* , *dir- ϕ* , *skok- ϕ* , *naskok- ϕ* ; $-(j)a$, npr. *ho-(j)a*; $-a/-ova-nje$; npr. *utrj-eva-nje* (*telesa*) *ob vročini/mrazu*, *plez-a-nje*, *premag-ova-nje* (*ovir*); (b) zveze z glagolom kot *vaditi se v hoji/teku/diru*.

Kljub prizadevanjem odbora slovenskega *Sokola* že od ustanovnega zbora naprej, da bi namesto nemških športnih izrazov uporabljali slovenske, saj je bil *Sokol* narodno telovadno društvo,²⁰ so pri sokolski telovadbi vse do 70. let telovadni učitelji (S. Mandič, V. Coloretto, A. Mandič, P. Drašler) uporabljali kot učni jezik nemščino in nemške športne izraze (Stepišnik 1974: 33). Razlog je zunajjezikovni, do nastopa *Sokola*, slovensko športno izrazje dejansko ni bilo potrebno,²¹ pa tudi urjenje in športno udejstvovanje telovadnih učiteljev, npr. prvega sokolskega telovadnega učitelja S. Mandiča, je potekalo v tujini (na avstrijski vojni akademiji v Wienerneustadtu). Odbor si ni prenehal prizadevati za slovensko strokovno izrazje: V. Coloretto je po avtorjih nemškega turnerskega telovadnega sistema in nemškega športnega izrazja (zlasti) E. Eiselenu in A. Ravensteinu napisal športno terminologijo v nemščini, Colorettovo besedilo pa so v slovenščino prevedli F. Levstik, Z. Lesjak in J. Vavrú (Zaletel 1933: 186, Stepišnik 1974: 88-89).²² Tako je odboru uspelo pripraviti in izdati knjigo *Nauk o telovadbi*, I del (1866), II del (1869), ki je prvo slovensko strokovno besedilo za področje telovadbe. Vendar izid prve slovenske športne terminologije ni povečal rabe slovenskega izrazja. Razlog so bile zunanje okoliščine, razpust *Južnega sokola* za eno leto (1866), predvsem pa odnos telovadnih učiteljev, ki se slovenskih strokovnih izrazov niso hoteli oz. upali naučiti (Stepišnik 1974: 34).

Ko je bil l. 1871 na razpisano mesto telovadnega učitelja izbran Čeh Václav Z. Veselý, Tyršev učenec in predtelovadec praškega *Sokola*, je bilo to v mnogočem koristno za športno dejavnost *Ljubljanskega sokola*: Veselý je vpeljal dekliško telovadbo, predvsem pa vplival na razvoj športne teorije in slovenskega športnega izrazja. Začel je izdajati list *Južni sokol*, telovadsko-vojaški list (10 števil), v katerem je bilo vojaške vsebine zanemarljivo malo (pisanje o strelstvu), večina prispevkov je bila namenjena športu, predvsem telovadbi. V listu je po (sicer neomenjeni) Tyrševi predlogi *Základové tělocviku* (1868) objavljial navodila telovadnih sestavov ter prvi v slovenskem sokolstvu izpostavil Tyrševo misel, naj

²⁰ D. Stepišnik (1974: 34) piše: »Nemška terminologija bi bila v zadregi morda še sprejemljiva, mogoče takole začasno v telovadnici, v zaprtem ali ograjenem prostoru, kjer ni bilo gledalcev; nemogoč pa je postal položaj, ko je moral društveni učitelj, ki je vodil četo sokolov na izlet, k pogrebu in podobno, javno poveljevati v nemščini.«

²¹ Učitelj J. Zima je zaradi potreb pouka telovadbe v osnovni šoli (1872) sestavil slovarček telovadnih izrazov in jih izdal v knjižici *Telovadba v ljudske šoli*.

²² Dejstvo, da se sokolski odbor v svojih prizadevanjih po slovenskem športnem izrazju ni obrnil na češkega oz. na Tyrša, ampak je posegel po delih, ki so bila v tedanjem telovadnem svetu, predvsem nemškem, najbolj znana, kaže, da med obema društroma ni bilo tesnejših vezi (Stepišnik 1974: 89).

bo telovadba sistematična (načelo postopne težavnosti: upoštevanje spola in starosti vadečih). Ker je Veselý še istega leta zapustil Ljubljano in se vrnil v Prago, je *Južni sokol* prenehal izhajati. Četudi je deloval v *Ljubljanskem sokolu* zelo kratek čas, je Veselý zapustil sledi: s časopisom je širil sokolsko športno miselnost in z njo sokolsko športno izrazje,²³ povečalo se je članstvo *Sokola* in začela se je ženska (dekliška) telovadba.

Vstop Viktorja Murnika (1896) v slovensko sokolsko gibanje je pomenil začetek obdobja, v katerem je bila aktualizirana Tyrševa misel, da je v sokolskem gibanju osnovna sistematična, v sokolskem duhu vzgojna telovadba, ki temelji na rednih vajah in dobrih, odgovornih vaditeljih (Stepišnik 1974: 95). V telovadnem programu se je Murnik naslonil na Tyrševe vaje, hkrati pa tudi naglasil, naj se slovensko telovadno izrazje zgleduje po češkem. Razlogi naslonitve slovenskega telovadnega izrazja na Tyrševo so po Murniku dvojni: (a) prevzemanje izvirnega izrazja oz. njegova prilagoditev sistemu slovenskega jezika naj bi zagotovila avtentičnost poimenovanega, (b) naslovnikova percepcija zaradi sorodnosti slovenske in češke leksike ne bo ogrožena (1904: 21–22).

4.1 Slovensko športno izrazje v časopisu *Južni sokol*

V vseh desetih številkah časopisa *Južni sokol* (1871) uporabljeno športno izrazje je izpisano po metodi popolnega izpisa; nastala kartoteka vsebuje približno 2600 kartotečnih listov z gesli v izhodiščni obliki besede.²⁴ Tako dobljeno terminološko gradivo je podlaga ugotovitvam, ki zadevajo izrazno podobo športnih izrazov in njihovo tvorjenost; omogoča tudi primerjavo z izvirno češko predlogo in hkrati vsaj v grobem preverja stopnjo njegove aktualnosti.

4.1.1 Izrazna podoba športnih izrazov

Z besedotvornega vidika ter besednovrstne in stavčnočlenske uvrščenosti (pri razvrstitvi večbesednih strokovnih izrazov s samostalniškim in glagolskim jedrom), imajo športna poimenovanja v *Južnem sokolu* naslednje lastnosti:

- a) med enobesednimi športnimi izrazi pogostnost samostalnikov, tvorbeno izglagolskih izpeljank in nosilcev besedotvornega pomena dejanje;
- b) pogostnost strokovnih besednih zvez; velik delež se veže na namero opisati dejanje, dogajanje, položaj oz. stanje po izvršenem dejanju itd., saj zajeto športno izrazje poimenuje predvsem različne vrste telesnih vaj (sestave) in načine njihove izvedbe. Med dvo- in večbesednimi športnimi izrazi imajo poleg zvez s samostalniškim jedrom največji delež strokovni izrazi z glagolskim jedrom. Rezultat je pričakovan, v pojmovnem svetu športa je osnovno gibanje; besedna vrsta, katere imanentna lastnost je izražanje dejanja oz. dogajanja, je glagol. Kot drugo značilnost besednih zvez s področja športa

²³ O tem, ali se je uporabljalo športno izrazje iz časopisa *Južni sokol* in, če se je, v kolikšni meri, iz dostopne literature ni razvidno. Sklepamo, da se je uporabljalo toliko, kolikor so v športni aktivnosti upoštevali Tyrševe telovadne vaje.

²⁴ Športno izrazje iz časopisa *Južni sokol* označujemo s kratico JS, ki ji dodajamo številko časopisa in stran objave.

izpostavljamo prislov kot sestavino glagolskih in samostalniških zvez, izrazno nerazviti prislov oz. prislovna besedna zveza, ki okoliščinsko (zlasti krajevno, tudi načinovno, časovno) dopolnjuje (izglagolsko) samostalniško oz. glagolsko jedro.

Enobesedni strokovni izrazi:

(1) Samostalniška poimenovanja, izglagolske izpeljanke z besedotvornim pomenom dejanja:

- a) priponsko obrazilo - $\emptyset$: *bod* (JS, 2/6), *počep* (JS, 4/13), *dir* (JS, 10/38), *pohod* (JS, 8/32), *poklek* (JS, 4/14), *predklon* (JS, 3/10), *priklon* 'na desno in levo' (JS, 3/10), *sklon* 'truplo se nagne naprej' (JS, 7/28), *zaklon* 'truplo se skloni nazaj' (JS, 3/10), *korak* (JS, 10/38), *let* (JS, 4/14), *nalet* (JS, 1/4), *vzlet* (JS, 4/14), *oblok* (JS, 4/15), *obrat* (JS, 3/10), *poloobrat* (JS, 3/10), *četrtoobrat* (JS, 3/10), *izpad* (JS, 9/35), *sed* (JS, 1/14), *sek* (JS, 2/6), *skok* (JS, 4/15), *priskok* (JS, 6/23), *odskok* (JS, 9/35), *poskok* (JS, 3/10), *medskok* (JS, 10/38), *posun* (JS, 10/38) 'kedar se noga za nogo povleče', *postop* (JS, 6/23) 'korak pri postopni hoji', *predstop* (JS, 6/23), *zasuk* (JS, 10/38), *tek* (JS, 10/38), *vis* (JS, 1/3);
- b) priponsko obrazilo -(j)a: *dvig-a* (JS, 4/14), *leg-a* (JS, 4/16) 'kedar počiva telo na kakej podlagi, imenujemo to stanje telesa lega', *podpor-a* (JS, 1/3) 'ako nosi raztega mišic trup', *polog-a* (JS, 4/14) 'položaj', *razteg-a* (mišic) (JS, 1/3), *vag-a* (JS, 4/14), *ho(j)-a* (JS, 9/35), *proti-ho(j)-a* (JS, 9/35), *st-o(j)-a* ((JS, 1/3), *va(j)-a* (JS, 1/3), *kre-(č)-a* (JS, 8/31) 'Grätsche' 'stopala, kolena širiti', *odkre(č)-a* (JS, 4/15) 'z nogo v stran', *pred-kre-(č)a* (JS, 4/15) (»z nogo naprej«), *za-kre-(č)a* (JS, 4/15) (»z nogo nazaj«);
- c) priponsko obrazilo -ba: *telovad-ba* (JS, 1/3);
- d) priponsko obrazilo -va: *premenj-a-va* (JS, 3/10);
- e) priponsko obrazilo -a/-e/-eva/-ova/nje: *bor-e-nje* (JS, 2/6) 'vaje, pri katerih vlada sila', *dvig-a-nje* (nog, rok) (JS, 3/10), *gib-a-nje* (nog, rok, pleč) (JS, 3/10), *krož-e-nje* (rok, stopal) (JS, 9/35), *let-a-nje* (JS, 2/7), *prednož-e-nje* (JS, 3/10), *raznož-e-nje* (JS, 3/10), *zanož-e-nje* (JS, 3/10), *skak-a-nje* (JS, 2/7), *odskak-ova-nje* (JS, 8/32), *priskak-ova-nje* (JS, 8/32), *vzderž-eva-nje* (JS, 3/10) 'ako delj časa kako gibanje neprestano izveršavamo'.

(2) Glagolska poimenovanja: *dvig-a-ti* (JS, 4/14), *koleb-a-ti* (*mahati*) 'schwingen' (JS, 4/14), *za-kolebati* (JS, 4/15), *s-krčiti* (JS, 3/10), *kreč-i-ti* 'grätschen' (JS, 9/35), *pred-krečiti* (JS, 9/35), *raz-krečiti* (JS, 9/35), *pre-križati* (JS, 3/10), *krož-i-ti* (JS, 4/14), *ob-krožiti* (JS, 3/10), *letati* češ. 'behat' (JS, 6/23), *pred-nož-i-ti* (JS, 3/10), *pri-nož-i-ti* (JS, 3/10), *raz-nož-i-ti* (JS, 3/12), *za-nož-i-ti* (JS, 3/10), *ob-rniti/se* (JS, 9/35), *do-skočiti* (JS, 9/35), *od-skočiti* (JS, 9/35), *pri-skočiti* (JS, 9/35), *odskak-ova-ti* (JS, 9/35), *poskak-ova-ti* (JS, 4/14), *priskak-ova-ti* (JS, 9/35), *v-pog-ni-ti* (JS, 3/10), *vpogib-a-ti* (JS, 4/14), *tel-o-vad-i-ti* (JS, 3/10), *vrg-a-ti* češ. 'vrhati'.

Dvo- ali večbesedne zveze:

(1) Zveze z glagolskim jedrom so razvrščene v vezavne in primične:

- a) glagol + tožilniški predmet, npr. *dvigati roke/noge* (JS, 3/6), *dvigati pete/koleno* (JS, 4/4), *vrteti stopala* (JS, 4/4), *pripogniti trup* (JS, 4/4), *vpogibati glavo/koleno* (JS, 7/28), *vpogniti glavo* (JS, 3/10), *kolebati nogo/zakolebati nogo* (JS, 4/15), *skrčiti roko/nogo* (3/10), *prekrižati noge/roke* (JS, 3/10);
- b) glagol + (krajevni) prislov, npr. *letati naprej/nazaj* (JS, 6/23), *krečiti naprej/nazaj/vstran* (JS, 4/14), *kolebati naprej/nazaj* (JS, 4/14), *krožiti notri/ven/naprej/nazaj* (JS, 4/14), *se obrniti vštric* (JS, 4/14), *skočiti naprej/nazaj* (JS, 4/15), *odskočiti naprej/nazaj* (JS, 9/53), *prednožiti/zanožiti sonožno* (JS, 3/10);
- c) glagol + zložena prislovna zveza (iz krajevnih oz. časovnih prislovov), npr. *skočiti naprej desno* (JS, 4/14), *vpogibati nizko stran* (JS, 4/14), *krožiti naprej dalj časa, krožiti nazaj dalj časa* (JS, 4/14); zveza prislova načina in predložne prislovne zveze: *kolebati hitro za trenutek/za dalj časa* (JS, 4/14), *kolebati stoje na mestu* (JS, 4/14), *krožiti stoje na mestu* (JS, 4/14);
- d) glagol + imenska prislovna zveza – pravi način, npr. *hoditi po petah/prstih/po eni nogi* (JS, 6/23), *stati na eni nogi/na obeh nogah/na peti* (JS, 4/14), *priskakovati na mestu* (JS, 9/35), *letati na mestu* (JS, 6/23), tudi naprava:²⁵ *kolebati s koleni/z nogami* (JS, 9/23), *krožiti z rokami/z nogami* (JS, 7/28), *kolebati z eno roko/z obema rokama* (JS, 4/15);
- e) glagol + zveza imenskih prislovnih zvez, pomen je načinovni, npr. *priskakovati na mestu s spojenimi nogami* (JS, 7/12), *krožiti na mestu v počepu* (JS, 7/12); pomen je krajevni, npr. *priskočiti iz nizkega počepa v nizki počep* (JS, 7/12), *skočiti z leve na desno stran* (JS, 7/12).

(2) Samostalniške besedne zveze z vrstnim pridevnikom kot levim prilastkom. Vrstni pridevnik je lahko tvorjen iz naslednjih besed:

- a) samostalnika, npr. *telovadska poskušinja* 'javna telovadna predstava' (JS, 4/15), *telovadski svet* 'skupščina' (JS, 3/9), *telovadski svetnik* 'član sveta' (JS, 3/9), *telovadski učitelj* (JS, 3/12),²⁶ *križna stoja* (JS, 3/10), *navadna stoja* (JS, 4/15), *koračna stoja* (JS, 4/14) 'stoja pri koraku', *ročna vaja* (JS, 2/8), *trupna*²⁷ *vaja* (JS, 2/8), *nožna vaja* (JS, 2/8), *vratna vaja* (JS, 2/8), *redna vaja* 'vaja v vrsti' (JS, 2/5) 'izvrševa več telovadcev skupaj', *podporna vaja* (JS, 1/3) 'vaja, ki se vrševa s podporo', *križna vaja* (JS, 3/12), *skupna vaja* (JS, 6/22), *kolenja dviga* 'Kniehebehalte' (JS, 4/14), *navadni poklek* (JS, 4/14), *predsokolska četa* (JS, 10/39), *sokolska četa* (JS, 10/39);
- b) glagola, npr. *razkoračena stoja* (JS, 3/10), *spojena stoja* (JS, 3/10), *prisiljena stoja* (JS, 3/12), *plesalna stoja* (JS, 3/12), *borilna stoja* (JS, 3/12), *zibalna hoja*

²⁵ Prim. J. Toporišič: »/I/zraz naprava nam pomeni orodje, stroj in priprave, prav tako pa tudi človeški in živalski organ« (1982: 78).

²⁶ Podstava *tel-* *-vad-* je že posplošena, v gradivu ni tvorbenega zgleda s prevzetim poimenovanjem gimnastika.

²⁷ V Tyrševem in tudi v športnem izrazju *Južnega sokola* se ob strokovnem izrazu *tělocvik* oz. *telovadba* uporablja izraz *trup* in ne *telo*. Machek (1997: 654) domneva, da je psl. *trupъ 'mrtvola' dobila drugotni pomen 'trup telesa lidského nebo zvířecího' s Preslom pod vplivom nemškega Rumpf.

'Wiegegang' (JS, 6/23), *kolebna hoja* (JS, 6/23), *visna vaja* (JS, 1/3), *borilna vaja* (JS, 2/6);

- c) količinskega pridevnika, npr. *dvojno gibanje* (JS, 3/10), *trojno gibanje* (JS, 3/10), *enoterni razstop* (JS, 4/41) («vsi se obernejo na desno ali levo stran»), *dvojni razstop* (JS, 4/14), *dvojni obrat* '360°' (JS, 3/10).
- d) lastnostnega (mernega) pridevnika, npr. *celi obrat* '180°' (JS, 3/10), *mala kreča* 'kleine grätsche' (JS, 4/14), *mala pred-/za-/raz-kreča* (JS, 4/14), *velika kreča* (JS, 4/14), *mali počep* (JS, 6/23) 'mali počep, nato nizki počep', *nizki počep* (JS, 3/12), *mali razstop* (JS, 3/12) 'tako, da zadnji polože roke prednjim na rame', *malo kolo* (JS, 6/23); tudi iz kakovostnega: *prosta vaja* (JS, 4/14), *splošna vaja* (JS, 1/3) 'redna in prosta vaja in vaja na pripravih', *ravna stoja* (JS, 9/35), *popolni zasuk* (JS, 3/10).

(3) Samostalniške besedne zveze z desnim prilastkom, ki je lahko:

- a) neujemalni rodilnik, npr. *dviganje rok/nog* (JS, 3/10), *gibanje pleč* (JS, 4/14), *kroženje rok/nog* (JS, 3/10), *kroža nog* (JS, 4/15), *lega nog* (JS, 2/15), *zasuk nog* (JS, 8/23). Zveze so nastale iz prav tako terminološkega tožilniškovezanega razmerja z glagolom, npr. *dvigati trup* (JS, 4/6), *krožiti noge* (JS, 3/2, 4/6/, 7/8, 9/15), *viti noge* (JS, 4/15), *vpogibati roke* (JS, 3/10), *vpogniti roke* (JS, 3/10), *skrčiti noge/nogo* (JS, 6/24), *vrteti stopala* (JS, 4/15), *kolebati nogo/zakolebati nogo* (JS, 4/15), *kolebati noge* (JS, 4/15), *prekrižati noge/roke* (JS, 3/10);²⁸
- b) prislovni iz predložnega samostalnika: *odskok z mesta* (JS, 10/38), *skok z mesta* (JS, 10/38), *skok iz (vporne) lege* (JS, 9/35); *skok v daljavo* (JS, 2/5), *skok v globino* (JS, 2/5), *skok v višino* (JS, 2/5), *protihoja v verigo* (JS, 9/35), *pohod v vogel* (JS, 8/22); *vaje na pripravih* (JS, 3/1)/*vaje na orodju* (JS, 1/3), *tek na mestu* (JS, 6/23), *stoja na glavi* (JS, 4/14), *stoja na rokah* (JS, 4/14), *stoja na plečih* (JS, 4/14), *obrat na eni nogi* (JS, 8/23); *vaje v stoji* (JS, 2/7), *vaja v hoji* (JS, 2/7), *vaja v legi* (JS, 6/24), *premenjava v stoji* (JS, 3/10), *hoja v dveh* (JS, 9/35); *vaja s pripravami* (JS, 2/5), *vaja s podporo* (JS, 2/5), *skok z naletom* (JS, 2/5), *obrat s korakom* (JS, 8/32), *obrat s priskokom* (JS, 8/32);
- c) prislovni iz prislova: *dir križema* (JS, 10/38), *lega znak* (6/24), *kreča v stran* (JS, 4/14), *predkreča naprej* (JS, 4/15), *odkreča nazaj* (JS, 4/15), *izpad nazaj* (JS, 7/4), *protihoja notri* (9/35), *protihoja ven* (JS, 9/35), *hoja nazaj/naprej* (JS, 9/35), *hoja vsaksebi* (JS, 9/35), *obrat vštric* (JS, 4/14), *oblok notri/ven* (JS, 4/15); prilastek je predložni: *hoja/protihoja na desno/na levo* (JS, 9/35), *obrat na desno/na levo* (JS, 4/14), *izpad v stran* (JS, 4/13);

(4) Zveze z levim in desnim prilastkom; zgledi so razvrščeni glede na skladenjske lastnosti desnega prilastka:

²⁸ V Tyrševem terminološkem nemško-češkem slovarju (1868) je poleg pogostih besednih zvez glagolskega jedra in tožilniškega predmeta, npr. *rumpfheben* – *trup zdvíhati* (str. 9), *beinheben* – *nohy zdvíhati* (str. 4), *anziehen die Arme* – *přichýliti paže* (str. 4), *armschnellen* – *předloktí vymrštiti* (str. 3), dobro izkoriščena tudi druga besedotvorna možnost, tvorba glagolnika, npr. namesto *skrčiti noge* – *skrčka* (str. 4), *vrteti noge* – *vrť* (str. 5), *krožiti z nogami* – *toč* (str. 7), tako še npr. *dučka*, *přednožka*, *roznožka*, *zanožka* (str. 5).

- a) prislovni iz predložnega samostalnika: *prosta vaja z mesta* (JS, 10/38); *prosta vaja na mestu* (JS, 3/10), *nizki počep na prstih* (JS, 6/23), *nizki počep na podplatih* (JS, 6/23); *zibalna hoja po prstih* (JS, 6/23), *postopna hoja po prstih* (JS, JS, 6/23), *trupna vaja v obratu* (JS, 8/32), *ročna vaja v obratu* (JS, 8/32); *postopna hoja s priskokom* (JS, 6/23);
- b) prislovni iz prislova: *nizki pripogib (počep) vstran* (JS, 4/15), *nizki pripogib (počep) naprej* (JS, 4/15), *zibalna hoja naprej/nazaj/vprek/v stran* (JS, 6/23), *postopna hoja (Nachstellgang) nazaj/naprej/v stran* (JS, 6/23), *koračna hoja naprej/nazaj* (JS, 4/14), *mali razstop vsaksebi* (JS, 3/12), *veliki razstop vsaksebi* (JS, 3/12), *mala predkreča naprej* (JS, 4/14);
- c) prislovni iz prislovne zveze, npr. *križna stoja na desno/na levo* (JS, 3/10), *zibalna hoja v stran* (JS, 6/23), *koračna hoja naprej/nazaj/v stran* (JS, 3/12);
- d) prislovni iz priredno zloženih prislovov, npr. *koračna stoja vprek naprej i ven*, *koračna stoja vprek naprej i notri*, *koračna stoja vprek nazaj i ven*, *koračna stoja vprek nazaj i notri* (vse JS, 3/12).

4.1.2 Tvorbeni načini

4.1.2.1 Tvorba samostalnika

Pri tvorjenih samostalnikih je potrebno naglasiti, da je po pričakovanju med besedotvornimi vrstami najbolj razvita izpeljava, hkrati pa tudi, da ostale besedotvorne vrste pri tvorbi samostalnika skoraj niso izkoriščene. Med samostalniškimi zloženkami je razvidna izglagolska zloženka, kalk iz češčine *tel-o-vad-ba*, ki je že razvila besedno družino, saj so poleg glagola *telovaditi* v gradivu izpeljanke s priponskimi obrazili (-ec, -ica, -išče, -ski), npr. *telovad-ec*, *telovad-n-ica*, *telovad-išče*, *telovad-ski* (*svet*, *učitelj*); izpodrinjeno je v začetku konkurenčno poimenovanje *gimnastika*.

V gradivu je prav tako razvidna velika pogostnost samostalniških izglagolskih izpeljank, ki so prav tako kot češke, Tyrševe, tvorjene iz osnovnih nepredponskih in predponskih glagolov (sestavljjenk). Priponska obrazila -ø, -(j)a, -(č)a, -ba, -va, -a/-e/-eva/-ova/-nje; gre za besedotvorni pomen dejanja. Predponska obrazila osnovnih glagolov so neobčna, npr. *pri-(skok)* 'zraven', *od-(skok)* 'stran', *po-(skok)* 'enkrat', *med-(skok)* 'vmes', *pred-(klon)/s-(klon)* 'naprej', *za-(klon)* 'nazaj', *pri-(klon)* 'na desno in levo', *vz-(let)* 'gor, navzgor', *po-(stop)* 'drug za drugim', *raz-(stop)* 'narazen', *za-(suk)* 'enkrat', *po-(klek)/po-(čep)* 'malo, kratko', *iz-(pad)* 'opustitev prvotnega položaja', *po-(sun)* 'malo, kratko', *raz-(tega)* 'narazen', *proti-(-hoja)* 'naproti'.

Drugi besedotvorni pomeni samostalniških izpeljank med slovenskimi športnimi izrazi v *Južnem sokolu* so naslednji:

- a) vršilec dejanja, -ec: *telovad-ec*, *pred-telovad-ec*; -(i)telj: *vad-itelj*, *uč-itelj*;
- b) nosilec lastnosti, -ik: *družabn-ik* 'član Sokola', *kriln-ik* 'telovadec, stoječ na krilu', *sredn-ik* 'telovadec, stoječ v sredini'; -osta: *star-osta*;
- c) mesto dejanja/mesto, kjer je kaj, -išče: *telovad-išče* (iz glagola); -išče: *sokol-išče* (iz samostalnika); -ica: *telovadn-ica* (iz pridevnika);

d) sredstvo dejanja, -alo: *bod-alo*; -ulje : *hod-ulje*.

Med športnimi izrazi, ki poimenujejo telovadna orodja, so izrazi, ki so pridobljeni s terminologizacijo splošnopoimenovalnega besedja, npr. *drog* 'hrazda', *klop* 'lavice, kladina', *vreča* 'žiňovka', *bradla* 'bradla' (češ. 'ograja'), *gred* 'hřad' (prvotni ide. pomen 'bruno', Snoj, SES, 157), *kij* 'palice, tyč', *kopje* 'oštěp', *krogi* 'kruhy'. Nekatera poimenovanja telovadnih orodij, so nastala z metaforično razširitvijo pomena, npr. *konj*, *koza* s sopomenko *kozel*.²⁹ Slovenska poimenovanja telovadnega orodja so prevzeta iz češčine kot *bradla* v češki glasovni in pisni podobi, ali pa gre za prevode češčine. V Tyrševem nemško-češkem slovarju (1868) so razvidne nemške strokovnoizrazne ustreznice: *Pferd* 'veliký kuň', *Bock* 'koza', *Ger* 'oštěp', *Kreis* 'kruhy', *Barren* 'bradla', *Reck* 'hrazda'; lat. izraz *diskus* podomači Tyrš s *touš* (str. 6), v slovenščini je oblikoslovno prilagojen (*disk*).

Glede na genetično sorodnost slovenščine in češčine bi bilo težko postavljati ločnice med prevzemanjem in sorodnostjo, saj je v našem gradivu veliko izglagolskih izpeljank, ki so v obeh jezikih jezikovnosistemske in celo izrazno in pomensko prekrivne, npr. *bod*, *let*, *obrat*, *podpora*, *pohod*, *poklek*, *predklon*, *posun*, *postop*, *razstop*, *sed*, *sek*, *skok* (s predponskimi morfemi *do-*, *od-*, *med-*, *po-*, *pre-*, *pri-*), *vis*, *zaklon* itd.³⁰ Dejstvo, da je bil prirejevalec športnega izrazja v *Južnem sokolu* Čeh in da sokolsko izrazje v slovenskem prostoru še ni imelo konkurence (zbirka ljudskošolskega športnega izrazja je izšla šele 1872), ohranja verodostojnost češkega vpliva; podpira ga tudi identičnost pojmovnega sveta, ki ga je bilo potrebno poimenovati.

4.1.2.2 Tvorba pridevnika

Pridevniki niso v vlogi samostojnih strokovnih izrazov, so deli samostalniških strokovnih zvez v definicijski vlogi levega prilastka. Vsi so tvorjeni, lahko iz drugih, npr. lastnostnih pridevnikov kot *mali* (*počep*), *veliki* (*razstop*), *nizki* (*počep*), *celi* (*obrat*), *ravna* (*stoja*), *malo/veliko kolo*; samostalnika npr. *križna/koračna/navadna* (*stoja*), *ročna/trupna/vratna/nožna podporna* (*vaja*), *telovadski* (*učitelj*, *svet*), *sokolska* (*četa*); glagola, npr. *razkoračena* /*spojena* /*prisiljena* /*plesalna* /*borilna* /*zibalna* (*stoja*); iz števniških pridevnikov, npr. *dv-oj-ni*, *tr-oj-ni* (*obrat*, *zasuk*); oblika *en-oter-ni* je mogoča po zgledu *četver-ni*, *stoter-ni*, hipotetično tudi izpeljana iz glagolske besedotvorne podstave češ. *jednotiti* 'činit jednotným, sjednocovat'. Med pridevniki sta *prosti* (v besedni zvezi *prosta vaja*), češko *prostý* 'jednoduchý, nesložitý, nekomplikovaný' (SSČJ IV, 474) in *redni* (*redna vaja* 'vaja v vrsti'), češko *řada* 'linie', *řadový* 'uspořádaný do řadu' (SSČJ V, 220) prevzeta iz češčine.

²⁹ Sopomensko poimenovanje se ni obdržalo. Prim. Bajžljjev Slovarček sokolskih izrazov, 1925.

³⁰ V Tyrševem slovarju telovadnega izrazja (1868) imajo ti češki izrazi ustreznice nemškim iztočnicam: *Hang* – *vis* (str. 5), *Wäge* – *váha* (str. 5), *Marsch* – *pochod* (str. 7), *Sitz* – *sed* (str. 8), *Spille* – *vrť* (str. 9), *Halte* – *vydrž* (str. 5), *Drehung* – *obrat* (str. 4), *Drehling* – *otoč* (str. 4), *Fortbewegung* – *posun* (str. 5).

4.1.2.3 Tvorba glagola

Pri tvorbi glagola sta razvidni obe za glagol značilni modifikacijski besedotvorni vrsti – sestava in izpeljava.

(1) Glagolske sestavljenke.

Predponška obrazila glagolskih sestavljenk so, kot je znano, nosilci dveh vlog – besedotvorne in vidske, uresničene pod pogojem, da se predponški morfemi razvrščajo na podstavo nedovršnika. Predponška obrazila *do-*, *ob-*, *od-*, *po-*, *pre-*, *pred-*, *pri-*, *raz-*, *za-*, *s-*, *v-* povzročajo spremembo pomena podstavnega glagola.³¹ Predponška obrazila (globinski prislovi) v gradivu izražajo predvsem krajevnost, v posameznih primerih tudi časovnost in količinskost. Zgledi: *do-* 'določen kraj': *do-skočiti* (JS, 9/35); *pre-* 'kaj prek česa drugega': *pre-križati* (JS, 3/10); *pred-* 'spredaj': *pred-nožiti* (JS, 3/10), *pred-krečiti* (JS, 9/35); *pri-* 'zraven': *pri-nožiti* (JS, 3/10), *pri-skočiti* (JS, 9/35), *raz-* 'narazen': *raz-nožiti* (JS, 3/12), *raz-krečiti* (JS, 9/35); *za-* 'nazaj': *za-nožiti* (JS, 3/10); *za-* 'začetek': *za-kolebati* (JS, 4/15); *za-* 'začetek': *za-krožiti* (JS, 3/10); *za-* 'začetek': *za-vihteti* (JS, 9/35); *s-* 'skupaj': *s-krčiti* (JS, 3/10); *v-* 'dol': *v-pogniti* (JS, 3/10), *v-pogibati* (JS, 4/14); *v-* 'noter': *v-stopiti* (JS, 4/14).

Glagol *nožiti*, uporabljen kot sestavljenka s predponskimi morfemi *pred-*, *za-*, *pri-*, *od-*, *raz-*, je prevzet iz češčine (Snoj, SES, 526), torej pri primerih kot *pred-nožiti* naj ne bi šlo za tvorjenko iz predložne zveze.

(2) Pri glagolskih modificiranih izpeljankah imajo priponška obrazila poleg osnovne, vidske vloge, tudi besedotvorno vlogo takrat, kadar je »pretvorljiva v (besedno) sestavino skladenjske podstave« (Vidovič Muha 1993: 163). Zato so priponška obrazila, ki so, kot rečeno, rezultat pretvorbe prislovov kot sestavin skladenjske podstave, vezana na pomen prislova. Naši zgledi glagolskih modifikacijskih izpeljank, ki jih navajamo v paru z glagolskimi sestavljenkami kot izhodiščnimi, saj so iz njih tvorjene modifikacijske izpeljanke, imajo pomen kratnosti (ponavljalnosti): *dvign-i-ti* : *dvig-a-ti*; *skoč-i-ti* : *skak-a-ti*; *od-skoč-i-ti* : *odskak-ova-ti*; *do-skoč-i-ti* : *doskak-ova-ti*; *v-pogn-i-ti* : *vpogib-a-ti*; *stez-a-ti*; *obrač-a-ti*; v paru *za-vihteti* : *viht-e-ti* slednji zaznamuje trajno dejanje; *letati* < češ. *létati* 4. 'velmi rychle se pohybovat sem tam' (SSČJ II, 541) izraža ponavljalno neenosmerno dejanje, *viseti* stanje po izvršenem dejanju. Trajno dejanje zaznamujejo še nedovršniki *mahati*, *vrteti*, *krožiti*, *viti*, *križati*, *kolebati*, *vpogibati*, *dvigati*, *vrgati* 'metati' po češkem vzoru (*vrhati*).

³¹ Ugotovljeno je, da se sprememba pomena predponških glagolov glede na njim ustrezne nepredponške glagole in glagole v skladenjski podstavi kaže tudi v spremenjenih vezljivostnih lastnostih, predponški glagoli (glagolske sestavljenke) »so vezljivostno siromašnejši« (Vidovič Muha 1993: 161–192), ker »predponško obrazilo zaradi svoje pomenske specifičnosti glede na nepredponskoobrazilni glagol potrebuje manj dopolnil, zato se pri njem tudi število vezav znižuje« (n. d.: 187).

4.1.2.4 Tvorba prislovov

1. Med besedotvornimi značilnostmi Tyrševe športne terminologije je B. Havránek (1936: 112–114) izpostavil prislove, tvorjene z zlaganjem, pri katerih je prvi določujoči del besedotvorne podstave števniki, npr. *obouruč* 'mit beiden Händen', *jednoruč*, *jednonož*, ali kakšen drug pridevnik, npr. *pravonož*, *levonož*, ter prislove s priponskim obrazilom *-mo*, izpeljane iz dovršnih in nedovršnih glagolov oz. vzporedno iz izglagolskih samostalnikov,³² npr. *připat-mo* (v besedotvorni podstavi je glagol *připatiti*³³ oz. predložna imenska zveza *při patě*) (str. 3), *vzpaž-mo*, *předpaž-mo*, *lež-mo* (str. 3), *skrč-mo* (str. 5), *odboč-mo* (str. 4), *roznož-mo* (roznožiti) (str. 5), *přednož-mo*, *zanož-mo* (str. 5), *plav-mo* (str. 6), *vis-mo* (str. 5), *kulž-mo* (kulhati) (str. 7), *jízd-mo* (jezdit); prislovi so izrazi načina dejanja, stanja, položaja, giba itd., katerih poimenovanja so besednovrstno glagoli oz. izglagolski samostalniki (prim. *skočiti skrčmo* : *skok skrčmo*). Povsem v ozadju je ostal drugi tip tvorbe sopomenskih izglagolskih prislovov, npr. *klecaje* (str. 3), *stoje*, *poskakujic*, *stanouc* (str. 5); navedenega dejstva slovensko gradivo ne potrjuje, nasprotno, pri tvorbi prislova je v slovenščini lepo izkoriščena prav izpeljava iz glagola, npr. *stoje*, *leže*, *grede*, *lete*, *poskakovaje*, *plesaje* itd. Med Tyrševimi terminološkimi prislovi bi izpostavili še prislove načina, sestavljenke s predponskim obrazilom *sou-* 'skupaj, istočasno', razvrščeno na izpridevniške prislove s priponskim obrazilom *-ě*, npr. *sou-pažně* 'gleicharmig', *sou-nožně* 'gleichbeinig', *sou-ručně* 'gleichhändig', *sou-ramenně* 'gleichschultrig' (str. 5). Prislovi načina, izpeljani iz izsamostalniških pridevnikov tipa *nožně*, *ručně* (prim. *nožní* > *nožně*, *ruční* > *ručně*) so tudi določani del besedotvorne podstave zloženek, pri katerih je določujoči del prislov *střídmo*, npr. (*vis*) *střídmo* (str. 10); gre za ustreznice nemškim zloženkam: *střídmonožně* 'wechselbeinig', *střídmoručně*, *střídmopažně* (str. 10). Prislovi načina so tvorjeni tudi s konverzijo samostalnika, v brezpredložnih sklonih, (*vis*) *stehnoma* (str. 5), *letem* (str. 6), *klusem* (str. 6), kraja: *prostřed* (str. 9), s konverzijo samostalnika v predložnih sklonih tudi krajevni prislovi *nahoru*, *dozadu*, *dopředu*, *odpředu*, *vepředu*, *popředu* (str. 5), *pozvýš*, *poníž* (str. 6). Izpričana je tvorba načinovnih prislovov z izpeljevanjem iz kakovostnih (mernih) pridevnikov s priponskim obrazilom *-o*: *vysoko* (str. 5), *hluboko* (str. 5), *nizko* (str. 6), *daleko* (str. 10), ter s konverzijo pridevnikov iz predložne zveze – prislovi kraja: *nalevo*, *napravo* (str. 5), *doleva*, *doprava* (str. 6), *zleva*, *zprava* (str. 6); načina: (*sed*) *po krejčovsku* (str. 8).

2. Glede na besedotvorno vrsto so slovenski strokovnoizrazni prislovi:

(1) Izglagolske izpeljanke, tvorjene z razvrščanjem priponskih obrazil *-e* in *-aje* na sedanjiško oz. nedoločniško podstavo nedovršnika, npr. *stojé* (JS, 4/14), *gredé*

³² Pri tvorbi prislova s priponskim obrazilom *-mo* se poleg izpeljave iz glagola, npr. predklon-í- + *-mo* – *předklonmo*, kot vzporedna tvorbeni možnost naglaša tvorba iz samostalnika (glagolnika), npr. predklon-ø + *-mo* – *předklonmo* (akademijska Mluvnice češtiny 1986: 446), dejansko pa izpeljanka iz predponskoobrazilnega glagola.

³³ Tyršev slovar telovadnih izrazov vsebuje glagol *připatiti* 'anschultern' (str. 3).

(JS, 7/28), *leté* (JS, 8/32), *visé* (JS, 2/8); *skakaje* (JS, 4/14), *plesaje* (JS, 4/14), *stopaje* (JS, 8/23), *priskakovaje* (JS, 8/23); zaznamujejo način.

(2) Izsamostalniške izpeljanke, ki so tvorjene s priponskima obraziloma *-ema/-em*: *križema* (JS, 10/38), *križem* (JS, 2/4); s priponskim obrazilom *-i*, npr. *notri* (JS, 8/32), *doli* (JS, 8/32), *gori* (JS, 8/32).

(3) Izpeljanke z besedotvorno podstavo iz lastnostnih oz. mernih pridevnikov, na katero se razvršča priponsko obrazilo *-o*: *mal-o* (JS, 4/14), *hitr-o* (JS, 4/14), *nizk-o* (JS, 4/14), *visok-o* (JS, 4/14), *globok-o* (JS, 4/14) s pomenom načina. Primer *neprestan-o* (JS, 3/10) je redek časovni prislov, nadomeščen je s predložno imensko zvezo *za trenutek* (JS, 4/14) oz. z besedno zvezo prislov v primerniku in samostalnik (*dalj časa*) (JS, 4/15). Iz vrstnih pridevnikov je npr. *jezdn-o* (JS, 3/10), *ležn-o* (JS, 9/35), *klečn-o* (JS, 4/15), *odnožn-o* (JS, 3/10), *prednožn-o* (JS, 3/10), *koračn-o* (JS, 9/35), v sodobni slovenščini z *-oma*: *korak-oma*.

(4) Prislovi, tvorjeni s sklapljanjem iz neimenovalniškega samostalnika v predložni zvezi, so krajevni, npr.: *k-višk-u* (JS, 3/10), *k-višk-o* (JS, 6/24), *na-vz-gor-ø* (JS, JS, 2/8), *stran/v-stran/v-stran-ø*³⁴ (JS, 4/14), *proč* (JS, 4/14); drugi prislovi so načinovni, npr. *vz- 'navzgor, gor' + križ-ø – vzkriž* (JS, 4/14); *na-+vz-+križ-ø – navzkriž* (JS, 3/10); *v-znak/znak* (*vъz 'navzgor' + *nakъ 'z navzgor obrnjenimi očmi' (Snoj, SES, 734) 's hrbtno stranjo proti tlem' (JS, 4/14); prislov načina je tudi *vsaksebi*³⁵ 'narazen', nastal s sklapljanjem zaimkov *vsak + sebi* (*vsaksebi*).

(5) Prislov kot sklop dveh predlogov: *na + okoli – naokoli* (Snoj, SES, 403). V gradivu *Južnega sokola* je prislov *naokoli* zapisan *naokol* (JS, 9/36) – zapis govorne oblike kaže redukcija nenaglaščenega *i* v izglasju.

(6) Samostalniške zloženke, kjer je določujoči del skladenjske podstave glavni števnik, *enonožno*, *enoročno* (JS, 10/38), *dvonožno*, *dvoročno* (JS, 10/38); sestavljenke, kjer se na pridevniško podstavo razvršča predponsko obrazilo *so-* 'skupaj, z' *sonožno*, *soročno* (JS, 10/38). Ti slovenski prislovi so tvorbene ustreznice češkim (*jednoruč*, *jednonož*, *sounožně*, *souručně*). Raba prislovnih zloženk *enonožno*, *dvonožno* se v besedilih večinoma nadomešča s predložno imensko zvezo, npr. *kolebati (mahati) z eno nogo* (JS, 2/6), *kolebati (mahati) z obema nogama* (JS, 2/6), *suvati (brcati) z nogo* (JS, 4/15), *krožiti z nogami* (JS, 4/15), *stati na enej nogi* (JS, 8/32), *stati na obeh nogah* (JS, 8/32), *obrat na enej nogi* (JS, 8/32).

(7) Za prislova načina *vštric* 'nasproti', npr. *hoja vštric* (JS, 9/36), *stoja vštric* (JS, 8/9), navaja M. Snoj (SES, 733), da je prevzet iz češčine, sl. *vštric* je predlog, ki je nastal s sklapljanjem predloga *v + nem. Schritt* s prvotnim pomenom 'v korak, z istim korakom'.

³⁴ V gradivu so uporabljeni sopomensko krajevna prislova *stran* in *vstran* ter predložna samostalniška besedna zveza *v stran*.

³⁵ Prislov načina *vsaksebi* je v strokovnoizraznem gradivu *Južnega sokola* redno zapisan *saksebi*, kar kaže na zapis govorne (pogovorne) oblike besede.

Če povzamemo: Tvorjeni slovenski prislovi v vlogi športnih izrazov so izpeljanke iz glagolov, samostalnikov, pridevnikov, tvorjenke, nastale s sklapljanjem predlogov in neimenovalniških samostalnikov, manj predlogov ali zaimkov; redkejša so zloženke in sestavljenke. Pomen, ki ga zaznamujejo prislovne tvorjenke, je predvsem krajevni in načinovni, načinovnost in predvsem časovnost sta izražena tudi nadomestno – besednozvezno. Češkim prislovom, izglagolskim izpeljankam s priponskim obrazilom *-mo*, npr. *raznož-mo*, *prednož-mo*, *zanož-mo*, ki se uvrščajo med važnejše nosilce Tyrševe strokovnoizrazne racionalnosti in sistemskosti, bi v slovenskem terminološkem gradivu *Južnega sokola* postavili kot vzporednico pri tvorbi prislova lepo izkoriščene slovenske tvorbene možnosti, predvsem izpeljavo in sklapljanje. Prav tako je razvidna slovenskemu jezikovnemu sistemu ustrezna raba številnih krajevnih prislovov, razvrščenih po vprašalnem zaimku (a) kje: *sem – tje*, *spred – vzad/zad*, *gori – doli*, *notri*; (b) kam: *naprej – nazaj*, *navzdol – navzgor*, *kviško/kvišku*, *levo – desno*, *na levo – na desno*, *vstran*, *ven*.

4.2 Sokolsko športno izrazje kasneje

Sokolsko športno izrazje iz *Južnega sokola* (1871) je aktualiziral s svojim vstopom (1896) v sokolsko gibanje Viktor Murnik. V telovadnem programu se je naslonil na Tyrševe telovadne vaje, hkrati pa naglasil, naj bo poleg telovadnih vaj tudi češko telovadno izrazje zgled slovenskemu. Razlogi so predvsem dvoji: (a) prevzemanje izvirnega izrazja oz. njegova prilagoditev sistemu slovenskega jezika naj bi zagotovila avtentičnost poimenovanega; (b) naslovnikova percepcija zaradi sorodnosti slovenske in češke leksike ne bo ogrožena (Murnik 1904: 21-22). Uporabo sokolskega športnega izrazja je poleg načelne odločitve načelnika sokolske organizacije zagotavljal tudi sokolski časopis *Sokol* (1904-1914, ena številka l. 1919); sokolsko športno izrazje je ohranjala in razvijala tudi *Sokolska knjižnica*, ustanovljena leta 1920, katere temeljna naloga je bila izdajati sokolsko literaturo, stare in nove sokolske vaje ter zgodovino sokolstva.³⁶

4.2.1 Športno izrazje, ki poimenuje v ženski športni gimnastiki (ŽŠG) strokovna pojma *hoja* in *tek*,³⁷ kaže, da so se tipološke lastnosti športnega izrazja, ki smo ga naglasili pri sokolskem izrazju, ohranile. Nekaj zgledov:

(1) Enobesedni športni izrazi, besedotvorno izglagolske samostalniške izpeljanke, ki imajo priponsko obrazilo (a) *-ø*: *tek-ø* (ŽŠG, 28), *korak-ø* (ŽŠG, 29), *skok-ø* (ŽŠG, 29), *predskok-ø* (ŽŠG, 31), *krog-ø* (ŽŠG, 29), *klek-ø* (ŽŠG, 29), *obrat-ø* (ŽŠG, 30), *val-ø* (ŽŠG, 30), *čep-ø* (ŽŠG, 31), *vzpon-ø* (ŽŠG, 32); (b) *-a*, npr. *ho-(j)a* (ŽSM, 28), *sto-(j)a* (ŽŠG, 29); (c) *-(a/-e)nje*, npr. *skrč-eva-nje (nog)*

³⁶ Prim. naslove: L. Pivko, *Telovadne igre I*, *Telovadne igre II* (1920), S. Bajželj, *Vaje na bradlji* (1920), St. Vidmar, *Simbolično-ritmiške vežbe*, *proste vaje za člane in članice za l. 1920*, A. Schaup, *Prosti skoki* (1920), L. Pivko, A. Schaup, *Telovadba* (1921), (1922), L. Pivko, *Lučalne igre z žogo* (1922), P. P., *Sokolski evangelij* (1922), G. Sajovic, *Miroslav Tyrš* (1922). – Najlepše se zahvaljujem g. Darji Debelak, vodji knjižnice Fakultete za šport, ki mi je omogočila dostop do potrebne strokovne literature.

³⁷ Športno izrazje je izpisano iz knjižice J. Vazzaz, *Športna gimnastika* (Ljubljana, 1968).

(ŽŠG, 28), *gib-a-nje* (z *laktmi*) (ŽŠG, 29), *krož-e-nje* (z *nogo*) (ŽŠG, 30), *prednož-e-nje*, *odnož-enje*, *zanož-e-nje* (vse ŽŠG, 32).

(2) Strokovne besedne zveze:

(a) s samostalniškim jedrom in levim prilastkom; v vlogi levega prilaska je tvorjeni izsamostalniški vrstni pridevnik: *prisunski korak* (ŽŠG, 28), *galopni skok* (ŽŠG, 28), *poskočni korak* (ŽŠG, 28), *polkin korak* (ŽŠG, 28), *valčkov korak* (ŽŠG, 29), *mazurkin korak* (ŽŠG, 29), *kadetni skok* (ŽŠG, 32);

(b) s samostalniškim jedrom in desnim prilastkom, ki je

(b₁) neujemalni rodilniški: *kroženje z nogo* (ŽŠG, 32);

(b₂) prislovni iz predložnega samostalnika, npr. *hoja v krogu* (ŽŠG, 28), *tek v krogu* (ŽŠG, 28), *hoja v stran* (ŽŠG, 28), *predskok v čep* (ŽŠG, 31), *skok z obratom* (ŽŠG, 31), *skok s korakom* (ŽŠG, 31);

(b₃) prislovni iz prislova, npr. *hoja nazaj* (ŽŠG, 28), *skok skrčno* (ŽŠM, 31), *skok prednožno* (ŽŠG, 31), *skok raznonožno* (ŽŠG, 31), *skok enonožno* (ŽŠG, 31), *obrat obenožno* (ŽŠG, 32), *obrat spiralno* (ŽŠG, 32), *obrat enonožno* (ŽŠG, 32);

(c) s samostalniškim jedrom z levim ujemalnim in desnim prislovnim prilastkom, npr. *valovita gibanja z lehtmi* (ŽŠG, 29), *valovita gibanja s trupom* (ŽŠG, 29), *galopni skok v stran* (ŽŠG, 30).

4.2.1.1 Primerjava sokolskega in sodobnega športnega izrazja

Strokovna poimenovanja so prekrivna v naslednjem:

(1) Največji delež izglagolskih samostalniških izpeljank z besedotvornim pomenom dejanja, so enobesedna poimenovanja in jedrne sestavine samostalniških besednih zvez. Razvrstitve priponskih obrazil (*-a/-e-nje*) ne omejuje vidskost, podstavni glagol tvorjenk je dovršni oz. nedovršni, npr. *za-nožiti*, *od-nožiti*, *skrč-eva-ti*, *gib-a-ti*. Pri izpeljankah s priponskim obrazilom *-ø* je v podstavi predponskoobrazilni glagol, npr. *od* 'stran': *odskok* (*od-skočiti*), *po* 'malo': *poskok* (*po-skočiti*), *se* 'dol': *se-skok* (*se-skočiti*).

(2) Ob samostalniškem jedru je bil levi prilastek vrstni pridevnik, tvorjen iz glagolov, npr. *plesalna* (*stoja*) (JS), *poskočni* (*korak*) (ŽŠG), samostalnikov, npr. *križna* (*stoja*) (JS), *valčkov* (*korak*) (ŽŠG), predložne samostalniške zveze, npr. *prednožni* (*korak*) (JS, ŽŠG), vrstni konverzni iz kakovostnih (mernih) pridevnikov, npr. *mali/nizki* (*počep*) (JS), *visoko/nizko* (*skrčevanje*), *visoki*, *nizki* (*skok*) (ŽŠG).

(3) V strokovnih besednih zvezah so prislovi načina v vlogi desnega prilastka (izglagolskega) samostalniškega jedra, npr. (*korak*, *skok*) *spiraln-o/prednožn-o/en-o-nožn-o/ob-e-nožn-o*; zloženke z določujočo besedotvornopodstavno sestavino, ki je količinski pridevnik (*en-*, *oba-*), in konveržno neimenovalniško medpono (*-o-*), npr. *en-o-nožn-o* 'z eno nogo'.

(4) Namero opisati dejanje, položaj, stanje, gib itd. uresničuje opisni značaj strokovnih besednih zvez s samostalniško jedro sestavino in njenima razvijajočima členoma, tip *galopni skok v stran*.

NAVEDENKE

- BAJŽELJ, I., 1925: *Slovarček sokolskih telovadnih nazivov*. Ljubljana.
- BEZLAJ, F., 1976, 1982: *Etimološki slovar slovenskega jezika I (A–J), II (K–O)*. Ljubljana: SAZU.
- BREZNIK, A., 1944: *Jezik naših časnikarjev in pripovednikov*. Priredil Jakob Šolar. Ljubljana: Družba sv. Mohorja.
- CEGNAR, F., 1861: Parlamentarni jezik. *Kmetijske in rokodelske novice*. 386.
- GESTRIN, F., MELIK, V., 1966: *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1818*. Ljubljana: DZS.
- HAVRÁNEK, B., 1936: *Spisovný jazyk český a slovenský*. Československá vlastivěda. Praga.
- HONZAK JAHIČ, J., 1996: Češko-slovensko povezovalno delo kot predano (vz)trajanje. Delo KL. 15.
- – 1996a: Slovenski knjižni pogovorni jezik v interpretaciji Boža Voduška. *Jezik in čas*. Ljubljana: Znanstveni inštitut. 311–318.
- HORECKÝ, J., 1956: *Základy slovenskej terminológie*. Bratislava: SAV.
- CHALUPNÝ, E., 1921: *Přední tvůrčové národního programu: Jungmann, Havlíček, Tyrš, Masaryk*. Tyršův sborník. Praha: Československá obec sokolská.
- JANEŽIČ, A., 1863: *Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo*. Nova, vsa predelana in popravljena izdava. Celovec.
- – 1867: *Nemško-slovenski slovar*. Južni Sokol. 1871.
- MACHEK, V., 1957, 1997: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Nákladatelství Lidové noviny.
- Mluvnice češtiny I. Fonetika. Fonologie. Morfonologie. Tvoření slov*. Praha. 1986. Academia.
- MURNIK, V., 1904: Slovenski sokol, letnik 1/št. 1. 5–26.
- OSTANEK, F., 1964: Šolske knjige. Slovenska matica 1864–1964. *Zbornik razprav in člankov*, ur. France Bernik. Ljubljana: Slovenska matica. 399–429.
- Ottův slovník naučný*. Praha. 1906.
- PLETERŠNIK, M., 1894, 1895: *Slovensko-nemški slovar*. *Pravnik slovenski*, 1870, letnik 1, št. 1.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V*. *Slovník spisovného jazyka českého*.
- SNOJ, M., 1997: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- STEPIŠNIK, D., 1968: *Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem*. Ljubljana: DZS.
- – 1974: *Telovadba na Slovenskem*. Ljubljana: DZS.
- STICH, A., 1996: Novinář Karel Havlíček očima následujících generací a očima dneška. *Od Karla Havlíčka k Františkovi Halasovi* (lingvoliterární studie). Praha: Torst.
- SVETEC, L., 1862: Še nekaj o parlamentarnem jeziku. *Kmetijske in rokodelske novice*. 131.
- TYRŠ, M., 1868: *Názvosloví tělocvičné*. Dle Ravensteina nové a úplné spracováno. Praha.
- – 1868: *Základové tělocviku*. V: J. V. Jahn a M. Pokorný. *Kronika práce, osvěty průmyslu a nalezů*. Praha.
- – 1926: *Tělocvik v ohledu esthetickém*. Knihovna Tyršův odkaz. Praha.
- TYRŠOVÁ, R., 1932: *Miroslav Tyrš – jeho osobnost a dílo*. Praha: Český čtenář.
- TOPORIŠIČ, J., 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS.

- URBANČIČ, B., 1973: *O jezikovni kulturi*. Ljubljana: CZ.
- VAZZAZ, J., 1968: *Športna gimnastika ženske*. Mala športna knjižica 11. Ljubljana.
- VODUŠEK, B., 1958/59: Historična pisava in historična izreka. *Jezik in slovstvo*. 193–200.
- VIDOVIČ MUHA, A., 1981: Pomenske skupine nekakovostnih izpeljanih pridevnikov. *Slavistična revija* 1/29. 20–41.
- – 1988a: *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zloženik*. Ljubljana: Partizanska knjiga, Znanstveni tisk.
- – 1988b: Jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez. *XXIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 83–91.
- – 1993: Glagolske sestavljenke – njihova sladenjska podstava in vezljivostne lastnosti. (Z normativnim slovensko-nemškim vidikom). *Slavistična revija* 41/1. 161–192.
- ZALETEL, V., 1933: *Zgodovina telesne vzgoje in sokolstva*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.

SUMMARY

Following the demise of Bach's absolutism (1859), with more promising social conditions, national institutions and societies were established, one of them being the Southern Falcon gymnastics society, established in 1863 in Ljubljana as the first Falcon society outside Bohemia. The Czech model influenced the Slovene gymnastics society in two ways, i.e., in form (organization of the society, its rules, external emblems of the Falcon movement) and in content (gymnastics as a means of educating the nation and as an individual responsibility of national awakening). The Falcon movement brought to the Slovene lands through Tyrš's original program a new conceptual world and its terminology.

The Southern Falcon gymnastics society published its newsletter under the same name (Southern Falcon, 1871). A complete excerpt of sports terminology from this newsletter showed the following characteristics:

- 1) On the level of word formation:
 - a) The most common among one-word sports terms are nouns–deverbatives denoting action, which is consistent with the conceptual world they denote (sports, physical education); they are terminologically systematic and economical by employing suffixes and prefixes.
 - b) Verbs as one-word sports terms display two formative strategies: prefixation and suffixation; prefixes and suffixes (with deep meaning of adverbs) alternate the meaning of the original verb. The repertoire of verbal prefixes and suffixes also shows the use and realization of the linguistic and structural possibilities of the word, possessed by Slavic languages in comparison with German, which had been presented by Czech and Slovene linguists, e.g., Rosa, Dobrovský, Jungmann, Pohlin, Vodnik, Bleiweis, Janežič, Levstik, as normative.
 - c) There is a prevalence of terms with a clear intention to describe an act, action, position, state, etc., as the sports terminology included in this analysis mainly denotes various types of exercises (configurations) and methods of their performance. Among two- and multi-word sports terms the majority have a deverbal noun or verb as the headword. The result is what one would expect, since in the conceptual world of sports movement is essential, and the word class expressing acts and action is the verb.
 - d) An adverb or adverbial phrase as a common ingredient of technical phrases is circumstantial (in terms of locality, method, and, to a lesser extent, time) complement of the head verbal or nominal element. The repertoire of the

word-formational types and means, used in formation of adverb as a technical term shows that (unlike in other technical fields) the adverb is well employed in the conceptual world of sports.

- 2) The influence of Czech is evident on the lexical level as well as on the level of patterns of formation and nominalization.

A comparison with contemporary sports terminology has shown that the Falcon terminology has largely remained alive.